

УДК 94(147):929Григорович(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-14>**Дьомін Олег,***доктор історичних наук, професор
Одеський Національний університет**імені І. І. Мечникова**olegborisovich.domin@gmail.com**ORCID ID: 0000-0001-5842-6926***Житков Олександр,***доктор історичних наук,**професор кафедри історії України**та всесвітньої історії**Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка**gitkov_oa@ukr.net**ORCID ID: 0000-0003-2423-6352*

ПРОФЕСОР В. І. ГРИГОРОВИЧ – ВІД ДЕКАНА ДО МЕШКАНЦЯ ПРОВІНЦІЇ: СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УЧЕНОГО

На основі оригінальних архівних документів та мемуарних джерел авторами статті висвітлюються перші кроки становлення й функціонування історико-філологічного факультету Новоросійського університету, відомого в історичній науці фундаментальними працями викладачів та випускників.

Комплексно досліджено адміністративну та подвижницьку наукову діяльність відомого в Європі вченого-славіста Віктора Івановича Григоровича на посаді члена університетської Вченої ради, першого обраного декана історико-філологічного факультету Новоросійського університету.

Акцентовується увага на висвітленні його напруженої організаційної роботи з добору викладацьких кадрів на кафедрі факультету, формування освітніх і робочих програм, навчальної та методичної праці, спрямованої на якісне забезпечення освітнього й виховного процесу.

Відзначено високі ділові якості, гуманістичні переконання та моральні чесноти професора В. І. Григоровича, що проявлялися в його ставленні до студентів, колег та численних учнів. Стверджується, що, попри труднощі й адміністративні перепони, він успішно, з гідністю та відповідальністю виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету університету, чим заслужив велику повагу колег та студентів.

Висвітлено т. зв. єлисаветградський період діяльності В. І. Григоровича, який хронологічно припадає на жовтень – грудень 1876 року (м. Єлисаветград, Херсонської губернії). Наголошується, що цей час, позначений співпрацею В. І. Григоровича з колегами та учнями, був продовженням плідної дослідницької роботи вченого над матеріалами, які він надбав за довгі роки наукових експедицій та пошуків в архівах і бібліотеках багатьох країн світу

Ключові слова: *біографістика, Григорович В. І., Єлисаветград, історико-філологічний факультет, Новоросійський університет, Одеса.*

Життю та діяльності відомого в Європі вченого Віктора Івановича Григоровича, професора Казанського, Московського й Новоросійського (Одеського) університетів, присвячено чимало робіт. Майже всі дослідники подають біографію В. І. Григоровича як науковця, визначають його місце в російському, а з другої половини XIX ст. – і в українському науковому світі. Показовим було те, що вони обходили практичну, адміністративну діяльність ученого. Про це свідчать, зокрема, різноманітні публікації підсумкового характеру, що з'являлись у зв'язку з ювілеями В. І. Григоровича (Сергеев А. В., 1978; Матвеева Л., 2009; Матвеева Л., 2010). Крок уперед у висвітленні персональної історії В. І. Григоровича зроблено в роботі О. Б. Дьоміна і М. В. Алексеєнко «Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович», яка вийшла 2015 року в Одесі (Дьомін О. Б., 2015). Проте залишилася низка нез'ясованих питань, зокрема,

щодо адміністрування В. І. Григоровича в часи перебування на посаді обраного декана історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету міста Одеси в 1865–1868 рр., а також організаційної та громадської роботи в університеті та за його межами. Є потреба встановити головні причини й час переїзду відомого вченого з Одеси до повітового Єлисаветграда після завершення службової кар'єри в 1876 році, визначити коло його спілкування, яке складалося переважно із числа колишніх учнів – представників місцевої інтелігенції, сформувані більш повне уявлення про плани наукової роботи вченого та їх реалізацію в зазначений час.

Мета статті – дослідити організаційно-адміністративну, наукову та громадську роботу В. І. Григоровича на посаді першого обраного декана історико-філологічного факультету Новоросійського університету та «єлисаветградського періоду» його громадської діяльності в 1876 році.

Як відомо, процес оформлення Новоросійського університету в Одесі розтягнувся на декілька років. Рішення про заснування університету ухвалено 10 червня 1862 р., а реально він був відкритий 1 травня 1865 р. у стінах колишнього Ришельєвського ліцею на урочистому зібранні. Цей будинок і став помешканням нового, найпівденнішого університету на українських землях.

В. І. Григорович опинився в Одесі не випадково. Дані його особистого життя в Казані першої половини 60-х рр. XIX ст. вказують на бажання повернутися ближче до рідних місць. Як відомо, він народився в повітовому містечку Балта Подільської губернії, усього за 200 верств від Одеси. Крім того, його родичі проживали в Херсоні, а саме в Одесі очікувалося відкриття нового державного університету. В. І. Григорович уважав, що Причорномор'я може слугувати науковим полігоном для славістів, а можливо, й місцем, у якому збереглися сліди первісної слов'янської писемності. Загалом переїзд на південь імперії ставав певним символом його повернення на Батьківщину. У зазначеному сенсі знаковим був подарунок В. І. Григоровича великої кількості книжок до бібліотечного фонду новоствореного університету. На основі цього книжкового зібрання в бібліотеці Новоросійського університету «на вічні часи» утворювався «Відділ по Слов'янській філології Професора В. І. Григоровича». Він спорадично поповнювався за рахунок нових пожертв від відомого вченого.

З перших днів роботи в стінах рідного університету В. І. Григорович почав активно займатись організаційними й навчальними справами. На додачу до попереднього дарування, 2 травня 1865 року він подарував бібліотеці університету ще шістдесят один екземпляр рукописів та окрему частину рукописів і рідкісних книжок, які постійно використовували в навчальному процесі¹.

В. І. Григорович став одним з фундаторів нового університету та історико-філологічного факультету. На першому офіційному засіданні ради Новоросійського університету 4 травня 1865 року були присутні тільки три ординарні професори: ректор І. Д. Соколов, академік П. С. Білярський і член-кореспондент Академії наук В. І. Григорович². П'ять ординарних професорів, внесених до списку викладацького складу університету, на той час ще не прибули до Одеси й, відповідно, не могли виконувати своїх обов'язків. Так, уже з перших днів функціонування університету В. І. Григорович став одним з небагатьох професорів, на плечі яких ліг тягар розбудови університетської навчальної та адміністративної частин. Він також входив до складу перших комісій університету, які займалися зарахуванням студентів, організацією діяльності викладачів і навчанням здобувачів.

На засіданні ради університету 6 вересня 1865 року відбулися вибори перших деканів історико-філологічного та фізико-математичного факультетів. Серед шести осіб історико-філоло-

¹ *Протоколи засідань совета Императорского Новороссийского университета*. Одесса, 1865–1868. 1865. С. 13. URL: <https://lib.onu.edu.ua/ukrayinska-biblioteka-novorosijskogo-universitetu-1865-1920/> (21.02.2025).

² *Професори Одеського (Новоросійського) університету*. Одеса, 2005. Т. 1. С. 11–14; Т. 2. С. 124–127.

гічного факультету (ординарні та екстраординарні професори), які мали право бути виборцями, тільки ординарні професори могли бути обраними на посаду декана (потрібно було набрати більш ніж половину голосів). Таких професорів було три: В. І. Григорович, Ф. А. Струве³ і П. С. Білярський. Під час голосування перший отримав три голоси, другий – два і третій – один. Тому провели другий тур, у якому вибирали між тими, за кого віддали більше голосів. І тут В. І. Григорович набрав чотири голоси, а Ф. А. Струве лише два. У результаті безперечної перемоги Григорович став першим деканом історико-філологічного факультету і першим обраним деканом Новоросійського університету загалом.⁴

Так, з вересня 1865 року почались адміністративні будні В. І. Григоровича, які залишали мало часу для плідної наукової роботи. Крім виконання обов'язків декана факультету, він входив до числа різноманітних університетських комісій. У листопаді 1866 р. В. І. Григорович виконував обов'язки ректора університету, очолював правління університету, головував на засіданнях ради⁵. Про завантаженість роботою, з одного боку, і про серйозне ставлення В. І. Григоровича до доручних справ свідчить його прискіпливий, але професійний відгук на навчальні посібники з румунської мови, навчальні плани.

Наступні роки виявилися заповненими нескінченними, марудними та виснажливими адміністративними обов'язками керівника факультету. Особливо важкими були вони для В. І. Григоровича, бо за складом характеру він не був адміністратором. В. І. Модестов згадував: *«Він не був створений керувати чим би то не було і стушовувався у своїй ролі предводителя факультету більше, ніж того вимагала користь останнього»*. Разом із тими труднощами, у роки деканства В. І. Григоровича, за спогадами того ж В. І. Модестова, *«...на факультеті інтрига була безсила замулити взаємні відносини»*⁶. І це при тому, що університет, як навчальний, науковий та виховний осередок, тільки починав працювати, а на плечі декана лягло все: від планів і розкладу занять до турбот щодо студентських справ і вирішення кадрових проблем. І ніхто не знімав із В. І. Григоровича навчального навантаження, як правомірно зазначала дослідниця Т. М. Попова (Попова Т. Н., 2007, с. 208).

Зважаючи на відсутність досвіду адміністративної роботи у Віктора Івановича, нічого дивного не було в тому, що спогадам сучасників відносно перших років його роботи в Новоросійському університеті притаманне суперечливе бачення: піднесено радісне колишніх студентів (О. І. Маркевич, Г. О. Афанасьєв) і навіть карикатурно прибільшене молодших колег (П. М. Полевой). Проте ніщо не може бути кращим барометром масштабності людини, особливо викладача, як ставлення до нього студентів й учнів. Навколо В. І. Григоровича гуртувалися різні за походженням, знаннями, інтересами особистості: *«...студент міг принести Григоровичу свої непорозуміння, свою душевну боротьбу відносно самих різноманітних сторін життя і знав, що Григорович зрозуміє його, не насміється над ним, визнає важність і своєчасність цих жагучих питань...»* – згадували його сучасники⁷. Перекреслює всі гротескно-критичні оцінки адміністративної роботи В. І. Григоровича спогад Г. О. Афанасьєва, майбутнього доктора всесвітньої історії, про відрядження В. І. Григоровича до Санкт-Петербурга для вирішення адміністративних і кадрових питань. Він писав так: *«Від'їзд туди [до Петербурга] В. Григоровича був свідченням любові студентів до його особистості. Вони вранці зібрались на «практичній гавані», щоб провести декана ... Стояв він, опершись ліктем, здається, на бочку із салом, а поряд із ним на тій же бочці сидів студент Южаков»* (С. М. Южаков – май-

³ Професори Одеського (Новоросійського) університету... Т. 4. С. 185–187.

⁴ Протоколи засідань совета Императорского Новороссийского университета... С. 60; Маркевич А. И. Воспоминания о В. И. Григоровиче как о преподавателе. Новороссийский университет в воспоминаниях современников: сборник воспоминаний / авт.-сост. Ф. А. Самойлов. Одесса, 1999. С. 156.

⁵ Протоколи засідань совета Императорского Новороссийского университета... С. 23, 34.

⁶ Модестов В.И. Отрывок из воспоминаний. Новороссийский университет в воспоминаниях современников... С. 14.

⁷ Маркевич А. И. Указ. соч. С. 92.

бутній відомий журналіст і економіст)⁸. Серед повсякденних турбот В. І. Григоровича студентські проблеми займали багато часу, незважаючи на те, чи були це питання окремого студента, чи загалом студентської спільноти. Так, на засіданні університетської ради 20 вересня 1865 р. деканом історико-філологічного факультету вперше в навчальній практиці університету внесено представлення про надання студентам першого курсу стипендій⁹. Постійно клопотався В. І. Григорович і про розширення списку стипендій для студентів факультету. Характерна історія його боротьби за утвердження в Новоросійському університеті чотирьох іменних стипендій святих Кирила і Мефодія, які були встановлені ще в 1862 році для студентів російських університетів. У травні 1866 року декан через раду університету клопотався перед міністром освіти про встановлення таких стипендій для студентів Новоросійського університету¹⁰.

У вересні-жовтні 1865 року В. І. Григоровича як декана долучали до складу комісії з напрацювання правил користування бібліотекою університету¹¹. А на засіданні університетської ради 20 грудня 1866 року він єдиний з професорів виступав на підтримку пропозиції проректора університету О. М. Богдановського про відкриття безкоштовної читальної зали студентської бібліотеки на першому поверсі головного корпусу, мотивуючи тим, що «...з одного боку, студенти прагнуть займатися наукою, а, з іншого, стримуються великою бідністю»¹².

Особливістю адміністративних та викладацьких підходів В. І. Григоровича до розв'язання проблем було прагнення враховувати в процесі навчання позиції молодого людини – студента – в усіх її проявах, наголошуючи на дієвості особистого викладацького внеску й розуміння. З одного боку, В. І. Григорович, за спогадами колеги, навчав студентів «...із такою майстерністю, так скоро ставив їх на ноги у своїй області, що ледь який-небудь інший професор міг вказати на таку животворчу і безпосередньо плідотворну свою викладацьку діяльність»¹³. З іншого – він виявляв ліберальне ставлення у стосунках і часто переходив у скрутний час на сторону студентів, виправдовуючи їхні дії. Так, під час обговорення на засіданні ради причин швидкого переходу студентів із Новоросійського університету в інші навчальні заклади В. І. Григорович заявив, що студенти, вступаючи до нового університету, розраховували, особливо на історико-філологічному факультеті, на стипендії. Але не отримавши їх та зазнаючи з огляду на це значних труднощів внаслідок «одеської дорожнечі життя», прагнуть повернутися до своїх рідних країв, до найближчих їм університетів¹⁴.

Значну увагу В. І. Григорович приділяв кадровим питанням з огляду на відсутність викладачів на окремих кафедрах. Як згадував його учень Г. О. Афанасьєв, В. І. Григорович уважав своїм обов'язком піклуватися про поповнення факультету висококваліфікованими викладачами¹⁵. Протоколи ради університету зафіксували неодноразові спроби В. І. Григоровича як декана історико-філологічного факультету заповнити вакантні посади на кафедрах факультету. Зокрема, коли не вдалося швидко знайти доцента або професора для кафедри всесвітньої історії, В. І. Григорович у травні 1866 року запропонував на посаду виконувача обов'язків доцента кандидатуру викладача Рішельєвського ліцею Ф. К. Бруна¹⁶. Після невдачі із запрошенням на цю ж кафедру молодого вченого із Санкт-Петербурга професора В. Г. Васильєвського, у жовтні 1866 року історико-філологічний факультет представив раді університету кандидатуру

⁸ Афанасьєв Г. Е. Воспоминания о Викторе Ивановиче Григоровиче. *Новороссийский университет в воспоминаниях современников*.... С. 99.

⁹ *Протоколы заседаний совета Императорского Новороссийского университета*... С. 68.

¹⁰ Там же. С. 92–93.

¹¹ Там же. С. 8–9, 29–30, 65.

¹² *Протоколы заседаний совета Императорского Новороссийского университета*. Одесса, 1865–1868. 1866. С. 52–53.

¹³ Модестов В. И. Указ. соч. С. 13.

¹⁴ *Протоколы заседаний*... 1866. С. 36.

¹⁵ Там же. С. 99.

¹⁶ Там же. С. 18, 68.

досвідченого викладача, ординарного професора Харківського університету М. Н. Петрова¹⁷. Але коли він відмовився від цього запрошення у квітні 1867 року, факультет представив на затвердження кандидатуру докторанта, викладача історії училища правознавства О. Г. Брікнера, якого й обрали на посаду 29 квітня¹⁸.

Подібну мету В. І. Григорович ставив перед собою під час відрядження в Санкт-Петербург. Там він спробував запросити в Одесу, на вільну після смерті П. С. Білярського посаду, відомого славіста професора О. О. Котляревського, однак зустрів спротив з боку Міністерства освіти¹⁹. Серйозні труднощі виникли щодо заміщення на посаду викладачів кафедри церковної історії. Проте вони були дещо іншими, бо пов'язувались із відсутністю в магістрів духовних академій університетських ступенів і неможливістю внаслідок цього входити до складу університетських кафедр²⁰.

Постійну увагу приділяв В. І. Григорович питанням підвищення рівня кваліфікації наявного на кафедрах викладацького складу доцентів і професорів. Так, 7 лютого 1866 року В. І. Григорович клопотався про продовження закордонного відрядження для стажування доцента П. М. Польового та надання йому грошової допомоги в розмірі 750 карбованців через необхідне завершення курсу з вивчення «романських літератур»²¹. Уже наступного навчального року, як свідчать джерела, В. І. Григорович просив раду дати закордонне відрядження та виділити 500 карбованців магістру римської словесності доценту В. І. Модестову для завершення докторської дисертації²².

В. І. Григорович значною мірою і організаційно, і особисто сприяв захисту докторської дисертації екстраординарного професора по кафедрі римської словесності магістра В. Н. Юргевича. Він виступив 18 лютого 1867 року другим опонентом, або, як тоді називали, заперечувачем по дисертації²³. А вже за два дні, 20 лютого, за клопотанням декана факультету, викладача В. Н. Юргевича, як доктора римської словесності, рада університету одноголосно обрала ординарним професором²⁴. Як декан історико-філологічного факультету, В. І. Григорович був задіяний у захисті 3 грудня 1867 року магістерської дисертації київського здобувача В. С. Іконнікова на тему «Максим Грек. Історико-літературне дослідження», який успішно відбувся на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету²⁵.

Іншою проблемою, яка постала перед В. І. Григоровичем з огляду на очевидний прогрес гуманітарних наук, був розподіл факультету на такі розряди або відділи: класична філологія, русько-слов'янська філологія, історичні науки. Останній відділ містив такі науки, як: всесвітня історія, руська історія, історія всесвітньої літератури, історія російської літератури, історія філософії, церковна історія, класичні мови, слов'янські мови, слов'янські старожитності, історія руського права, міжнародне право, всесвітня і руська географія²⁶. В. І. Григорович не тільки поставив цю проблему на обговорення в раді університету, а й наполегливо займався її вирішенням під час свого відрядження до Санкт-Петербурга до Міністерства освіти²⁷.

25 серпня і 9 вересня на засіданнях факультету з ініціативи В. І. Григоровича обговорювалася кандидатура на посаду професора кафедри руської словесності. У результаті факультет одноголосно проголосував за Я. Ф. Головацького, колишнього професора Львівського університету,

¹⁷ Протоколи засідань... 1866. С. 14–15.

¹⁸ *Протоколи засідань совета Императорского Новороссийского университета*. Одесса, 1865–1868. 1867. С. 6–10; 27.

¹⁹ *Новороссийский университет в воспоминаниях современников...* С. 99.

²⁰ Див.: *Духовенство Одессы. 1794–1925*. Одесса, 2012. С. 7, 503–504.

²¹ *Протоколы заседаний...* 1866. С. 27–28; *Протоколы заседаний...* 1867. С. 40.

²² Там же. С. 39–40.

²³ *Новороссийский университет в воспоминаниях современников...* С. 17.

²⁴ *Протоколы заседаний...* 1867. С. 47–49.

²⁵ Там же. С. 55–56.

²⁶ Там же. С. 52–56.

²⁷ *Новороссийский университет в воспоминаниях современников...* С. 99.

який потерпав від тиску австрійської влади. 11 вересня рада заслухала клопотання факультету, за відсутності декана, про вибори Я. Ф. Головацького, які успішно пройшли на раді 2 жовтня одночасно з виборами та затвердженням його в ступені доктора руської словесності²⁸. Проте, оскільки Я. Ф. Головацького призначили на інше місце, історико-філологічний факультет запропонував на цю кафедру кандидатури доцента Харківського університету О. А. Потебню й професора університету Св. Володимира О. І. Селіна, а на кафедру слов'янської філології – магістра В. В. Макушева. У травні 1868 року до наявних претендентів В. І. Григорович додав ще кандидатуру І. С. Некрасова. Останній, за відмовами інших претендентів, успішно «пройшов» на посаду викладача кафедри²⁹.

У жовтні 1868 року трирічний термін деканства В. І. Григоровича добіг кінця. Він відмовився від переобрання на новий термін та не висував своєї кандидатури на вибори декана. З листопада почався інший період його життя, коли на перший план знову вийшли наукові інтереси й громадська робота.

У 1870-ті роки перебування В. І. Григоровича в університеті утруднилося марудною та неприємною справою щодо визначення його викладацького стажу, проблемами, пов'язаними з новою кадровою політикою міністерства та університетського керівництва на факультеті. Ці та деякі інші причини зумовили його відставку та переїзд до м. Єлисаветграда Херсонської губернії.

У сукупності, останні роки адміністративної діяльності вченого викладені в праці «Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович», авторами якої є вже згадувані науковці ОНУ імені І. І. Мечникова О. Б. Дьомін та М. В. Алексєєнко (Дьомін О. Б., 2015). Є дві альтернативні версії, які пояснюють причини відставки В. І. Григоровича з посади декана та його переїзд до Єлисаветграда. Перша версія – офіційна: у науково-дослідницькому відділі рукописів російської державної бібліотеки збереглася чернетка подання професора В. І. Григоровича з визнанням неспроможності бути корисним для університету за станом здоров'я (припливи крові до голови). Друга – неофіційна: В. І. Григорович у згадуваному листі до московського професора Н. О. Попова від 11 жовтня 1876 року, написаного в Єлисаветграді, і наступник В. І. Григоровича у Новоросійському університеті професор О. О. Кочубинський у листах до того ж Н. О. Попова вказували на справжню причину розриву вченого з університетом, а саме – спробою угруповання університетських викладачів запросити на посаду В. І. Григоровича професора Берлінського університету І. В. Ягіча, який на той час перебував у Німеччині³⁰. Як зазначали автори названої праці, за спинами ініціаторів виднілася постать ректора Ф. І. Леонтовича. Суть справи полягала, очевидно, у питанні про стан кадрового забезпечення на історико-філологічному факультеті. Пікантності подіям додавали ті обставини, що ініціаторами пропозиції про запрошення І. В. Ягіча до викладання в університеті були професор фізико-математичного факультету С. П. Ярошенко та професор юридичного факультету П. П. Цитович, молодші за віком, які формально ніяк не стосувалися історико-філологічного факультету й лише наприкінці 1873 року увійшли до складу ради, але, на часі, були наближені до особи ректора університету. Перебіг подальших подій детально розглянуто на сторінках згадуваної праці. Відповідно до протокольних записів, які були наведені науковцями, В. І. Григорович продовжував засідати та голосувати в раді університету 28 серпня, 7 і 16 вересня, 7 жовтня. І тільки 7 жовтня все остаточно вирішилося. Членам ради повідомили представлення попечителя округу, датоване 30 вереснем 1876 року, з якого стало відомо, що наказом управителя міністерства народної освіти від 18 вересня професора В. І. Григоровича звільнено з обійманої посади (Дьомін О. Б., 2015, с. 47–51). Колегам і близьким учням Віктор Іванович переїзд до Єлисаветграда мотивував так: *«Відносини мої, які визначаються наукою та пробуджують взаємну недовіру,*

²⁸ *Протоколи засідань...* 1867. С. 31–32, 54–56 (вересень), 7–8, 18–19 (жовтень).

²⁹ *Протоколи засідань...* 1867. С. 44 (березень), 31 (травень).

³⁰ *Протоколи засідань...* 1867. С. 47.

привели мене до того переконання, що залишок свого життя більш корисно для моїх праць провести поза так званою слав'янською взаємністю. В Одесі її немає. Підтримувати науковий напрям серед слав'ян, які перебувають в Одесі, вважаю не в змозі, ...краще піти геть. Залишаючи освітню ниву, більш охоче присвячую свою особисту працю предметам мені більш доступним, навіть, якщо долі треба буде зробити мене рядовим в науці – залишуся ним...»³¹.

Усупереч констатації краєзнавців про доволі плідне дослідження наукової спадщини вченого та педагогічного складника його діяльності, Єлисаветградський період життя В. І. Григоровича, через обмеженість джерельної бази, висвітлювався фрагментарно. Цілком очевидно, що сьогодні є потреба уточнити час переїзду вченого з Одеси до повітового Єлисаветграда після завершення службової кар'єри, визначити коло його спілкування, яке налічувало переважно колишніх учнів і представників місцевої інтелігенції, а також сформулювати уявлення про плани та результати наукової роботи вченого. Забігаючи наперед, зазначимо, що, на жаль, чіткої картини діяльності В. Григоровича в період від 11 жовтня (ця дата зафіксована на поштовому штемпелі відправлення його першого листа з Єлисаветграда до професора Н. О. Попова в Москву) до 19 грудня 1876 року (дата смерті за старим стилем, яка була зафіксована в спогадах очевидців) поновити не вдалося. Не виправдалися наші сподівання на наявність документів у фондах Державного архіву Кіровоградської області, зокрема у Фонді 60 «Єлисаветградське вище земське реальне училище» (далі ЄЗРУ). Цей заклад краєзнавці називали місцем, де, імовірно, продовжилася професійна діяльність В. І. Григоровича, адже його директором із червня 1876 року був Михайло Ромулович Завадський, учень професора, видатний педагог, впливова особа, а з 1906 року – сенатор Урядового Сенату³². Не випадково дослідниця Т. В. Печериця відзначала, що на світогляд М. Завадського В. І. Григорович мав величезний вплив, про що той писав у своїх спогадах. Зокрема, читаємо таке: «В. Григорович для М. Завадського на все життя став прикладом не лише справжнього вчителя та науковця, але й справжньої людини і громадянина. Сьогодні ми можемо лише припускати думки, про те чи відбувся б М. Завадський як видатний педагог-реформатор і визначний громадський діяч, якби не доленосна зустріч з В. Григоровичем» (Печериця Т. М., 2019, с. 146). Аналізуючи вплив В. І. Григоровича на студентів, зокрема, М. Р. Завадського, дослідниця наголошувала, що без «...цієї доленосної зустрічі та співпраці спочатку як учителя й студента, а пізніше як педагогів-науковців і просто друзів М. Завадський міг й не відбутися як педагог реформатор в повній мірі» (Печериця Т. М., 2019, с. 147). Зазначається, що їхній духовно-науковий зв'язок і щира дружба тривали до самої смерті вчителя [В. І. Григоровича]. У публікації на пошану пам'яті професора В. І. Григоровича в «Одеском вестнике» від 30 грудня 1876 року М. Р. Завадський писав, що Віктор Іванович переїхав до Єлисаветграда в середині жовтня 1876 року. Зазначав також, що той бадьорий та жвавий, повний «учених планів», оселився на самій околиці Єлисаветграда, осторонь від міського шуму, передбачаючи влаштуватися там й зажити «по-міщанські». Як звичайно, В. І. Григорович почав відвідувати духовенство та купців, вивчаючи місцеві звичаї, розшукуючи документи, приватні архіви. За спогадами учня, він говорив: «Місцеві інтереси пробуджуються, і ми повинні свою допитливість спрямувати на вивчення етнографії та географії краю»³³. Тож факт переїзду В. І. Григоровича до Єлисаветграда документально підтверджується датуванням на штемпелі його листа до московського професора Н. О. Попова від 11 жовтня 1876 року, відправленого з Єлисаветграда, а спогади М. Р. Завадського дають нам уявлення про запланований В. І. Григоровичем великий обсяг наукової та громадської роботи, до якої, якщо вірити спогадам учнів, він приступив фактично з перших днів перебування в повітовому місті Єлисаветграді. Найбільш складним у нашому дослідженні є питання про висвітлення викладацької

³¹ Завадский М. Р. Черты из жизни В. И. Григоровича. *Одесский вестник*. 1877. № 55. 12 марта. С. 1–2.

³² Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКіроО). Фонд 60. Єлисаветградське вище земське реальне училище. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 25.

³³ Завадский М. Р. Погребение В. И. Григоровича. *Одесский вестник*. 1876. №287. 30 декабря. С. 1–2.

діяльності В. І. Григоровича на новому місці. У краєзнавчій літературі залишається популярною думка, що відомий учений одразу розпочав активну педагогічну діяльність у міському реальному училищі, яке очолював М. Р. Завадський. Однак серед усього складу викладачів Єлисаветградського земського реального училища, список яких подано в загальному звіті за 1876 рік, прізвище професора В. І. Григоровича не загадується поряд з його найближчими учнями М. Р. Завадським (директором, викладачем словесності) та В. М. Ястребовим (викладачем історії), які були введені до штатного розпису навчального закладу у вересні. Останнього, В. М. Ястребова, до штату ЄЗРУ, згідно з архівними даними, зараховано вже першого серпня 1876 року³⁴. Можливо, В. І. Григорович не мав права офіційно займати посаду викладача першого розряду в ЄЗРУ, яке достатньо успішно розвивалося як професійний навчальний заклад, однак ще не встигло набути широкого визнання зі сторони органів управління освітою. Підтвердженням його участі в просвітницькій роботі в ЄЗРУ є архівний документ про надання вченим за декілька років до приїзду до Єлисаветграда наукової літератури до бібліотеки цього навчального закладу, а також можливе читання тематичних лекцій серед викладачів закладу, запроваджене з ініціативи М. Р. Завадського³⁵. Очевидно, найближчими до Віктора Івановича за науковими інтересами та педагогічними поглядами були освітяни ЄЗРУ, які зробили великий внесок у його розвиток і залишили помітний слід в історії української професійної освіти. Зокрема, у спогадах Н. Бракер, громадської діячки й членкині Правління ЄЗРУ, згадується, що патріархом осередку педагогів був М. Ф. Blumenфельд – людина високого досвіду й енциклопедичної освіти. Як поляк, та ще й без університетського диплому, він офіційно був тільки викладачем французької мови і помічником директора, але фактично не раз заступав його і взагалі мав великий вплив на життя установи. Його молодшими товаришами були: Р. В. Пржищевський – математик, за чисю ініціативою при школі було влаштовано одну з перших на Півдні України метеорологічну станцію; Г. Я. Блізнін – хімік і видатний метеоролог, що прийняв станцію від її основоположника й керував нею до останніх днів свого життя. Обидва педагоги відомі як видатні культурні діячі. Звичайно, до цієї когорти входив М. Р. Завадський, знаний як викладач мови й історії, а з 1876 року – останній земський директор школи, за якого вона досягла найвищого розвитку. Саме він – один із когорти найкращих учнів В. І. Григоровича, як уже зазначалося, запросив до ЄЗРУ свого вчителя, а також вихованця Одеського університету В. М. Ястребова³⁶. Дослідники наголошували, що М. Р. Завадський заснував відомий далеко за межами Херсонської губернії, перший в Україні, методичний журнал «Педагогічний вісник», у якому упродовж 1881–1883 років публікувалися статті, що містили новаторські на той час ідеї в галузі професійно-технічної освіти, теорії і методики навчання фаху, трудового виховання учнів, а також системи управління освітянською галуззю, зокрема, підвищення майстерності викладачів реальних училищ (Чернишенко І. А., 2011, с. 34–35).

Окремий вид джерел, який уможливило вивчення життя й діяльності професора В. І. Григоровича в Єлисаветграді, становлять некрологи та промови, виголошені на пошану видатного вченого-славіста, опубліковані вже після завершення його життєвого шляху. Зокрема, у некролозі, надрукованому в «Записках императорского Одесского общества истории и древностей» за 1879 рік, М. Мурзакевич (автор понад 200 наукових праць, віцепрезидент Одеського товариства історії і старожитностей) про життя В. І. Григоровича в провінційному Єлисаветграді писав, що, він винайняв житло на околиці міста, допомагав малозабезпеченим студентам, відмовився від своєї частки земельного спадку в Ананіївському повіті на користь рідних брата і

³⁴ Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1876/1877 акад. году. Херсон, [б.и], 1878. С. 2.

³⁵ ДАКіО. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 215.

³⁶ Бракер Н. Володимир Миколайович Ястребов: до тридцятих роковин смерті. *Єлисавет*. 1992. №1. 20 травня. С. 1.

сестер³⁷. Офіційна історія Єлисаветграда містить матеріали, у яких зазначається, що Віктор Іванович оселився по вулиці Биківській. Тоді це було місце на околиці Єлисаветграда біля норовливого Інгулу, який широко розливався чи не кожної весни. Більше ніж скромний будинок В. І. Григоровича, як згадував його учень В. М. Ястребов, був центром обговорення наукової діяльності послідовників професора. Зібрані свідчення вказують на те, що Віктор Іванович планував вивчати духовні скарби місцевих старообрядців, особливо Євангеліє Покровської церкви єдиновірців, написане на пергаменті в XIV–XV столітті, мав намір також читати лекції в ЄЗРУ. Однак добре відомо, що він найперше скеровував дослідників на вивчення місцевого археологічного й етнографічного матеріалу. Аналіз тематики, над якою довгі роки працювали краєзнавці, підтверджує, що до думки відомого історика вони прислухалися³⁸. Ушанування пам'яті видатного вченого в місті має сумну історію. Як відомо, через запалення легень 19 грудня 1876 року Віктор Іванович помер. Професора поховано у дворі церкви Святих апостолів Петра і Павла. У радянські 1930-ті роки разом із церквою сплюндрували й могилу В. І. Григоровича. Погруддя ученого деякий час розміщувалося у дворі місцевого краєзнавчого музею. Про це свідчить світлина з особистого архіву краєзнавця Юрія Тютюшкіна, датована 1949 роком. Імовірно, у 1969 році його перенесено на міське Рівненське кладовище. Гіпсову копію погруддя В. І. Григоровича, створену скульптором А. Губенком, розташували перед входом до головного корпусу інженерного коледжу Центральноукраїнського національного технічного університету³⁹.

Віктор Іванович Григорович був першим обраним деканом історико-філологічного факультету Новоросійського університету. На його плечі ліг тягар організації та налаштування роботи одного з основних підрозділів університету. Як декан, він займався насамперед факультетськими справами філологів та істориків: програмами, навчальними планами, розкладом. Його статус вимагав участі в університетських заходах та справах Одеського навчального округу. Але головна, повсякденна робота В. І. Григоровича-декана зводилася до прийому студентів, вирішення питань студентського життя та забезпечення кадрового потенціалу кафедр факультету. В. І. Григорович, незважаючи на труднощі й адміністративні перепони, із гідністю виконував роботу керівника історико-філологічного факультету, заслуживши велику повагу колег та любов студентів.

Вихід у відставку В. І. Григоровича та його діяльність у Єлисаветграді позначені науковими контактами, консультаціями для колег та учнів як педагога й ученого, продовженням дослідницької роботи над матеріалами, які науковець надбав за роки експедицій, та архівних розвідок, упорядкуванням бібліографії.

Список літератури

1. Дьомін О. Б., 2015. Алексєєнко М. В. *Шукач слов'янських скарбів В.І. Григорович*. Одеса: ОНУ.
2. Матвеева Л., 2010. *Виктор Григорович – первый украинский славяновед-византолог (1815–1876)*. Киев.
3. Матвеева Л. В., 2009. Виктор Иванович Григорович – первый украинский славяновед-византист (1815–1879). *Східний світ*. № 3. Київ. 5–17.
4. Печериця Т. М. 2019. Завадський – видатний педагог-реформатор й громадський діяч України XIX – першої чверті XX ст. *Гілея. Науковий вісник*. Вип. 149. Київ. 146–151.
5. Попова Т. Н. 2007. *Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета*. Одесса: Астропринт.
6. Сергеев В. И., 1978. Исторические взгляды В. И. Григоровича. Казань: Издательство Казанского университета.
7. Чернищенко І. А., 2011. *Михайло Завадський – педагог, громадянин, сенатор*. Кіровоград: Імекс ЛТД.

³⁷ Мурзакевич Н. Виктор Иванович Григорович. *Записки императорского Одесского общества истории и древностей*. Том. XI. 1879. С. 445.

³⁸ *Життя віддане науці*. URL: http://librarychl.kr.ua/pro_bib/grigorovich.php [22. 02. 2025].

³⁹ Там само.

Oleg Dyomin, Oleksandr Zhytkov

PROF. VIKTOR I. HRYHOROVYCH: FROM THE DEAN TO PROVINCIAL CITIZEN: A SOCIAL PORTRAIT OF THE SCHOLAR

This paper covers the first years of the School of History and Philology (Novorossiia University) famous for its professorship and alumni works after it was established and organised. The authors of the paper use archival documents and memoirs to substantiate their story of this prominent school formation.

The figure of the Europe-wide famous Slavic scholar Viktor Ivanovych Hryhorovych has been given comprehensive attention in respect to his zealous administrative and scientific activities, first as a Novorossiia University Senate member and later as the first elected Dean of its School of History and Philology.

The authors highlight his intensive organisational work to recruit new teaching staff, shape curricula and subject syllabuses as well as his educational and methodological activities aimed to provide the best educational services.

Special treatment is given to Prof. Viktor I. Hryhorovych business qualities, humanistic worldview and morals which were reflected in his treatment of students, colleagues and numerous disciples. Authors of the paper claim that despite lots of difficulties and administrative obstacles he succeeded as the renowned Dean of the School of History and Philology respected by colleagues and students and a person of dignity leading it ahead.

Special attention has been also given to the “Yelisavetgrad period” of Prof. Viktor I. Hryhorovych life in October–December 1876 (named after the city of Yelisavetgrad in the Kherson Province). Throughout this time he kept cooperating with his colleagues and students to continue fruitful researches of the raw study material he had accumulated for the long years of scholarly expeditions, archival work and library studies held in many countries of the world.

Key words: *biographical studies, Viktor Hryhorovych, Yelisavetgrad, School of History and Philology, Novorossiia University, Odesa.*

References

1. Diomin O. B., 2015. Aliexsieienko. *Shukach slovianskykh skarbiv V.I. Hryhorovych* [Viktor Hryhorovych, Searcher of Slavic Treasures]. Odesa: ONU. (In Ukrainian).
2. Matveeva L., 2010. *Viktor Grigorovich – pervyj ukrainskij slavjanoved-vizantolog (1815–1876)* [Viktor Hryhorovych – the first Ukrainian Slavic scholar and Byzantologist (1815–1876)]. Kiev. (In Russian).
3. Matveeva L. V., 2009. Viktor Ivanovich Grigorovich – pervyj ukrainskij slavjanoved-vizantinist (1815–1879) [Viktor Ivanovych Hryhorovych, the First Ukrainian Slavic and Byzantine Scholar (1815–1879)]. *Skhidnyi svit*. №3. 5–17. (In Russian).
4. Pecherytsia T. M., 2019. Zavadskyi – vydatnyi pedahoh-reformator y hromadskyi diiach Ukrainy 19 – pershoi chverti 20 st. [Zavadskyi, an Outstanding Reformist Pedagogue and Public Figure of Ukraine of the 19th – First Quarter of the 20th Centuries]. *Hileia. Naukovi visnyk*. Vyp. 149. Kyiv. 146–151. (In Ukrainian).
5. Popova T. N., 2007. *Istoriografija v licah, problemah, disciplinah. Iz istorii Novorossijskogo universiteta* [Historiography in Personae, Issues and Subjects]. Odesa: Astroprint. (In Russian).
6. Sergeev V. I., 1978. *Istoricheskie vzglyady V. I. Grigorovicha* [Historical views of V. I. Grigorovich]. Kazan': Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta. (In Russian).
7. Chernyshenko I. A., 2011. *Mykhailo Zavadskyi – pedahoh, hromadianyn, senator* [Mykhailo Zavadskyi, a Pedagogue, Citizen and Senator]. Kirovohrad: Imeks LTD. (In Ukrainian).